

*Paweł Kościelecki**

KULTURA W REGIONACH — ANALIZA DOKUMENTÓW STRATEGICZNYCH POLSKICH WOJEWÓDZTW ORAZ PIŚMIENICTWA PRZEDMIOTU

Niniejszy artykuł ma stanowić krótki przegląd strategii rozwoju polskich województw pod kątem umiejscowienia w nich roli kultury i zdefiniowania jej jako czynnika rozwoju regionalnego. Zostały ze sobą porównane strategie generacji starej (obowiązujące do 2005/2006 r.) i nowej (przygotowane na okres programowania 2007–2013). Rola regionów w rozwoju kultury jest niebagatelna, gdyż w wyniku reformy administracyjnej w 1998 r. prowadzenie polityki kulturalnej stało się domeną jednostek samorządów terytorialnych.

Przegląd ten poprzedzono omówieniem komponentów polityki kulturalnej: 1) przemysłów kultury jako sektora kreacji kultury i wytwarzania produktów kulturowych, 2) instytucji kultury, 3) dziedzictwa kulturowego jako swoistej bazy zasobów do wykorzystania w procesie kreacji kulturowej oraz promocji za pośrednictwem sieci instytucji kultury. Przy analizie każdego komponentu zamieszczono również skrótowy przegląd spostrzeżeń i poglądów na jego temat, obecnych w piśmiennictwie przedmiotu autorstwa badaczy z kręgu instytucji kultury i z ośrodków akademickich zajmujących się kulturą. Zaproponowano również własny pomysł na opis elementów polityki kulturalnej. Efektem tego jest zestawienie sposobu postrzegania kultury w dostępnym piśmiennictwie z kierunkami działań i filozofią jej rozwoju w województwach. W konsekwencji ocenie została poddana przydatność powszechnie dostępnej, przekrojowej literatury na temat kultury w Polsce dla budowania filozofii rozwoju kultury w regionach.

Ostatnio można zauważyć rozwój refleksji teoretycznej nad zagadnieniem roli kultury w rozwoju regionalnym. Na podstawie wydanej niedawno literatury przedmiotu łatwo jest stwierdzić, iż ma to związek z akcesją Polski do struktur wspólnot europejskich. Można także dostrzec swoiste przekonanie myślenia o roli kultury w rozwoju regionów i umieszczeniu jej w ramach polityki regionalnej albo, precyzyjnie rzecz ujmując, strukturalnej Unii Europejskiej. Jest to cecha tych publikacji, które pisano z pozycji kultury, a nie nauk o rozwoju regionalnym.

W piśmiennictwie na temat rozwoju kultury w Polsce i jej regionach, da się zaobserwować dwa nurty: jeden dotyczący rozwoju kultury w warunkach rynkowych, drugi zaś – diagnozy kultury w jej wymiarze instytucjonalnym, finansowanym ze środków publicznych, głównie samorządowych. Temu podziałowi nadaje się pewną niewyrażaną wprost, lecz odczuwalną dychotomię, zakładającą rozłączność (by nie powiedzieć przeciwstawność) kultury rynkowej i kultury nierynkowej oraz przekonanie, iż wyzwania i bariery, które ich dotyczą, są odrębne. Mimo że wspomniany podział został nieoficjalnie przyję-

* Wyższa Szkoła Przedsiębiorczości i Zarządzania im. Leona Koźmińskiego w Warszawie.

ty w pracach teoretycznych dotyczących całej Polski, może on mieć znaczące konsekwencje dla postrzegania i definiowania miejsca kultury w regionie oraz jej roli w czynnikach rozwoju regionalnego. Celem niniejszego artykułu jest zestawienie diagnozy stanu kultury w Polsce, wyrażonej w dorobku badaczy, i kierunków rozwoju kultury, opisanych w strategiach rozwoju polskich regionów. Struktury samorządowe są bowiem w tej chwili głównym aktorem polityk publicznych w dziedzinie kultury. Chcemy też odpowiedzieć na pytanie, czy nie ma rozbieżności między diagnozą a strategią.

1. Kultura a rynek – przemysły kultury

W ukazującej się ostatnio w Polsce literaturze coraz częściej pojawia się uzasadnione przekonanie o zmianie pozycji kultury w Polsce. Z obszaru aktywności społecznej, która w sensie keynesowskim ma charakter dobra publicznego i jest jedynie beneficjentem środków publicznych, przemienia się w coraz ważniejszy sektor gospodarki rynkowej, poddaje się jej regułom i wytwarza kapitał, który można w znacznym stopniu oszacować pieniądzem, toteż jest donatorem środków publicznych. Warto jednak podkreślić, że dotyczy to takich sektorów działalności kulturalnej jak przemysł audiowizualny (medialny) i księgarsko-fonograficzny (Słaby 2005)¹.

Obserwację i opis tego zjawiska ułatwiło pojawienie się nieznanych do niedawna w Polsce pojęć z zakresu kultury, takich jak: przemysły kultury, ekonomizacja kultury i kulturyzacja gospodarki, i w konsekwencji wytworzenie języka dla opisu nowych pozycji kultury (Smoleń 2003). Monika Smoleń w swojej pracy dokonała przeglądu większości definicji tych pojęć, dlatego szczegółowe omawianie ich nie jest konieczne. W uproszczeniu definicje te obejmują wszelkie przedsięwzięcia w dziedzinie kultury, sztuki i mediów przeprowadzane według reguł rynkowych, łączące potrzebę tworzenia oraz dystrybucji dóbr i usług kultury z kalkulacjami ekonomicznymi (ibidem). Obserwacji rozwoju tego segmentu rynku towarzyszy przeświadczenie, iż udział kultury w tworzeniu PKB rośnie, a także jest w skali całego kraju coraz bardziej istotnym kreatorem miejsc pracy. Przekonanie to jest wzmacniane powoływaniem się na badania zagraniczne (Exploitation and development 2001). Na marginesie warto odnotować dotkliwy brak opracowań na temat dynamiki procesu zatrudnienia w sferze kultury na poziomie tak krajowym, jak regionalnym. Z ostatnio wydanych publikacji problemem tym zajmuje się jedynie cytowana wyżej analiza T. Słaby (2005), dotycząca województwa warmińsko-mazurskiego, poprzedzona kilkoma przyczynkarskimi artykułami. Źródłem danych staje się z konieczności część diagnostyczna Narodowej Strategii Rozwoju Kultury 2004–2013, znowelizowana w Uzupełnieniu Narodowej Strategii Rozwoju Kultury 2004–2020 (dalej jako NSRK i UNSRK). Udział procentowy PKB wytwarzanego w kultu-

¹ Trudne skądinąd metodologicznie i filozoficznie zagadnienie wyceny ekonomicznej produktów kulturowych, traktowanych jako dobra społecznie pożądane, także wzbudziło zainteresowanie polskich badaczy (Turek 2004).

rze i przemysłach kultury jest wysoki i kształtował się w 2002 r. na poziomie 4,5%, a udział w wartości dodanej brutto w 2002 r. na poziomie 5,2%². Badań dotyczących udziału kultury w PKB w poszczególnych województwach praktycznie się nie prowadzi bądź ich wyniki nie są dostępne.

2. Kultura – instytucje

Ten optymistyczny obraz rozwoju kultury korygują jednak znacznie inne analizy i diagnozy, które wskazują na problemy sektora kultury w Polsce. Dotyczą one głównie drugiego wielkiego komponentu tworzącego kulturę – siatki instytucjonalnej. Jej kondycja jest szczególnie istotna dla regionów i władz regionalnych.

Ustrój tej siatki strukturalnej stanowi wynik reformy administracyjnej przeprowadzonej pod koniec 1998 r. Wówczas większość instytucji kultury przeszła spod administracji wojewody lub centralnej opieki ministra właściwego do spraw kultury i dziedzictwa narodowego pod zarząd jednostek samorządu terytorialnego – województw, powiatów i gmin. Obecnie istnieje: 13 muzeów, 3 teatry, 1 biblioteka, 1 filharmonia, 9 galerii, 10 instytucji kultury i 2 instytucje ochrony zabytków, których założycielem i organem prowadzącym jest minister właściwy do spraw kultury i dziedzictwa narodowego. Minister współprowadzi także z samorządem terytorialnym 22 różnego rodzaju instytucje. Wszystkie pozostałe instytucje są organizowane, prowadzone i finansowane przez jednostki samorządu terytorialnego. Minister reguluje ustrój poszczególnych instytucji, nadając im regulamin i statuty oraz prowadząc politykę kadrową (powołując i odwołując kierowników tych instytucji). W przypadku instytucji prowadzonych przez jednostki samorządu terytorialnego ramy organizacyjne i finansowe nadaje marszałek województwa, starosta lub prezydent miasta, w przypadku jednostek gminnych – wójt lub burmistrz. Przy bardzo szerokiej autonomii kierowników jednostek samorządu terytorialnego, minister właściwy do spraw kultury i dziedzictwa narodowego wpływa na politykę realizowaną przez jednostki samorządowe poprzez akty normatywne (coraz bardziej szczegółowe) oraz dofinansowanie przedmiotowe funkcjonowania.

Samorządowe instytucje kultury (regionalne i lokalne) tworzą zasadniczą część siatki instytucjonalnej w Polsce. Dlatego niewątpliwie samorządy powinny być zainteresowane ich utrzymaniem i rozwojem. Nie dziwi zatem, iż poświęca się temu zagadnieniu także znaczną część piśmiennictwa (z ostatnich Kultura 2003; Kędzior 2003; Praweńska-Skrzypek 2003; Łagodziński 2004; Bartkowski 2005), opracowania te jednak dotyczą sytuacji do około 2002/2003 r. Na podstawie dostępnych danych można stwierdzić, że przez kilka lat (mniej więcej w okresie 1999–2001) przejęcie przez samorządy instytucji kultury odbijało się na tych ostatnich niekorzystnie (głównie spadkiem ich liczby, ograniczeniem

² Podobny poziom tych wskaźników (średni udział w PKB i wartości dodanej brutto) występuje w rozwiniętych krajach Europy.

zasięgu i zakresu działania), natomiast od 2001/2002 r. widać przynajmniej zahamowanie, jeśli nie odwrócenie tej tendencji. Podstawowym problemem publicznych instytucji kultury była i pozostaje kwestia ich finansowania. Wydatki samorządów na kulturę, w tym w znacznej mierze na utrzymanie i prowadzenie instytucji kultury, są głównie konsekwencją ich zamożności, w szerszym zaś zakresie także poziomu zamożności obywateli (Bartkowski 2005).

Fakt, iż to samorządy są głównym publicznym donatorem bieżącej działalności kulturalnej musiał znaleźć odzwierciedlenie w zasadniczych dokumentach strategicznych na poziomie krajowym. Potrzeby, problemy i wyzwania obecne w sferze kultury zawiera wspomniana NSRK i UNSRK. W obu tych dokumentach przedstawiono analizę SWOT, charakteryzującą podstawowe problemy, słabe strony i zagrożenia dla rozwoju kultury w Polsce. Przyjęto w niej założenie, iż górna część analizy (mocne i słabe strony) obejmuje instytucje kultury oraz odpowiedzialne za nią organy administracji publicznej, dolna zaś część (szanse i zagrożenia) dotyczy środowiska zewnętrznego sektora, a zwłaszcza populacji kraju – odbiorców działalności kulturalnej. Potrzeby, problemy i wyzwania w obu tych obszarach mają różnoraki charakter. Czternaście z dwudziestu punktów, wymienionych wśród słabych stron, dotyczy kwestii strategicznych i prawnych, mechanizmów finansowych oraz jakości działania samych instytucji kultury lub sektora szkolnictwa artystycznego. Dziesięć z czternastu punktów, wymienionych w segmencie zagrożeń, związanych jest z kondycją finansową społeczeństwa, brakiem kompetencji samego środowiska w dziedzinie zarządzania kulturą i instytucją kultury (co powinno raczej znaleźć się w segmencie słabe strony), a także kwestie rozwiązań legislacyjnych poza sektorem kultury itp. Generalnie należy stwierdzić, iż w myśleniu o instytucjach kultury dominuje przekonanie o niesprawności tego segmentu zarówno na poziomie krajowym, jak (zwłaszcza) regionalnym oraz uzależnianie przezwyciężenia tej niesprawności od zwiększenia środków finansowych.

Potwierdza to szczegółowa analiza wspomnianej NSRK. Wykazuje ona kilka zasadniczych cech, takich jak: przewaga elementu diagnostycznego (opis sytuacji bieżącej) nad elementem docelowym; rozbudowany opis narzędzi finansowych, ze szczególnym uwzględnieniem funduszy strukturalnych oraz instrumentów finansowych EOG, ujętych w ramy programów dotyczących różnego rodzaju sektorów; brak narzędzi ewaluacyjnych oraz wskaźników, którymi można mierzyć postęp w realizacji strategii. W konsekwencji NSRK, bogata w warstwę diagnostycznej (zwłaszcza statystycznej) i teoretycznej, przy wskazaniu instrumentów finansowych, szczególnie Unii Europejskiej oraz Europejskiego Obszaru Gospodarczego, nie odpowiada na pytanie, jaki stan końcowy ma osiągnąć kultura w 2013 r. (po nowelizacji w 2020 r.) i jak ocenić, czy zakładany postęp został osiągnięty. Wskutek tego w realizacji strategii mamy do czynienia z wiązką różnego rodzaju przedsięwzięć, które w zasadzie są względem siebie autonomiczne i nie posiadają jednego aparatu koordynacyjnego i ewaluacyjno-weryfikacyjnego. Innymi słowy, brakuje systemu wskaźników, które pozwalałyby badać jakość projektów kulturalnych i oceniać od-

powiedniość, skuteczność i długotrwałość całej strategii. Warto także zwrócić uwagę na dość rozwinięty centralizm i duże znaczenie ministra właściwego do spraw kultury i dziedzictwa narodowego przy relatywnie słabym podkreślaniu roli jednostek samorządu terytorialnego jako (w tej chwili zasadniczej) siły budującej kulturę i jej podstawy organizacyjne w Polsce³.

3. Kultura – zasoby

Poza wspomnianą we wstępie charakterystyką kultury na osi publiczne–niepubliczne (instytucjonalne–nieinstytucjonalne) pozostaje kwestia zasobów kultury, sprowadzana często do problemu dziedzictwa kulturowego. Pojęcia zasobów kultury nie należy mylić z zapleczem infrastrukturalnym publicznych i niepublicznych instytucji kultury lub organizacji. Na potrzeby tej pracy można uznać, iż dziedzictwo kulturowe to zabytki wraz z autotelicznymi lub przypisanymi im wtórnie wartościami: substancjalnymi, estetycznymi, symboliczno-emocjonalnymi, naukowymi i ekonomicznymi. Dziedzictwo, wzięwszy pod uwagę ewolucję myśli konserwatorskiej oraz przejęcie idei i dorobku ruchów ekologicznych, uznano za pewien ograniczony i na swój sposób nieodnawialny zasób, tak jak zasoby przyrodnicze. Dotyczy to wszak tego elementu dziedzictwa kulturalnego, który zwykle się nazywać dziedzictwem materialnym (zachowanym w formie substancji zabytkowej, głównie architektonicznej oraz archeologicznej, obejmującym także maszyny i urządzenia) w wyraźnej opozycji do dziedzictwa zwanego niematerialnym (to konwencjonalne oznaczenie dotyczy zwyczajów, tradycji, obrzędów, przekazu słowno-muzycznego itd.).

Zasadniczy problem z zasobami dziedzictwa kulturowego tkwi w definiowaniu jego charakteru i całej filozofii jego wykorzystywania⁴. W nurcie polskiego

³ Elementem wykonawczym strategii są programy operacyjne: Narodowy Program Kultury Wspierania Debiutów i Rozwoju Szkół Artystycznych „Maestria” na lata 2004–2013, Narodowy Program Kultury „Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Kulturowego” na lata 2004–2013, Narodowy Program Kultury „Promocja Czytelnictwa i Rozwój Sektora Książki” na lata 2004–2013, Narodowy Program Kultury „Rozwój Instytucji Artystycznych” na lata 2004–2013, Narodowy Program Kultury „Znaki Czasu” na lata 2004–2013. Są one w gruncie rzeczy już w znacznej mierze przekształconymi instrumentami finansowymi, będącymi w gestii ministra właściwego do spraw kultury i dziedzictwa narodowego (fundusze, linie budżetowe itd.). Każdy z programów posiada także bardzo rozbudowaną część statystyczną, pokazującą stan wyjściowy oraz listę projektów możliwych do realizacji, umieszczonych w określonych liniach tematycznych (priorytetach i działaniach), które wykazują, podobny jak w samej strategii, wiązkowy i w gruncie rzeczy autonomiczny względem siebie charakter.

⁴ Odrębnym zagadnieniem pozostaje kwestia definicji zarządzania dziedzictwem kulturowym. Nauka o zarządzaniu dziedzictwem kulturowym, a właściwie zasobami kulturowymi (*cultural resource management*) narodziła się w połowie lat siedemdziesiątych XX w. w Stanach Zjednoczonych i była przedmiotem analizy amerykańskich archeologów i antropologów kultury. W tym samym okresie pojawiło się pojęcie *management of change* – czyli zarządzanie zmianą. Pojęcie to i próba jego zdefiniowania w odniesieniu do zabytków stanowi wynik refleksji, iż całe środowisko człowieka, a co za tym idzie warunki w jakich trwa dziedzictwo kulturowe, nieustannie się zmieniają. Autorem koncepcji zarządzania zmianą w odniesieniu do zabytków był B.F. Feilden. W Ameryce zarządzanie dziedzictwem kulturowym kojarzone jest z koncepcją *multiple use*, wielorakiego wykorzystania dziedzictwa w sposób odpowiadający potrzebom mieszkańców

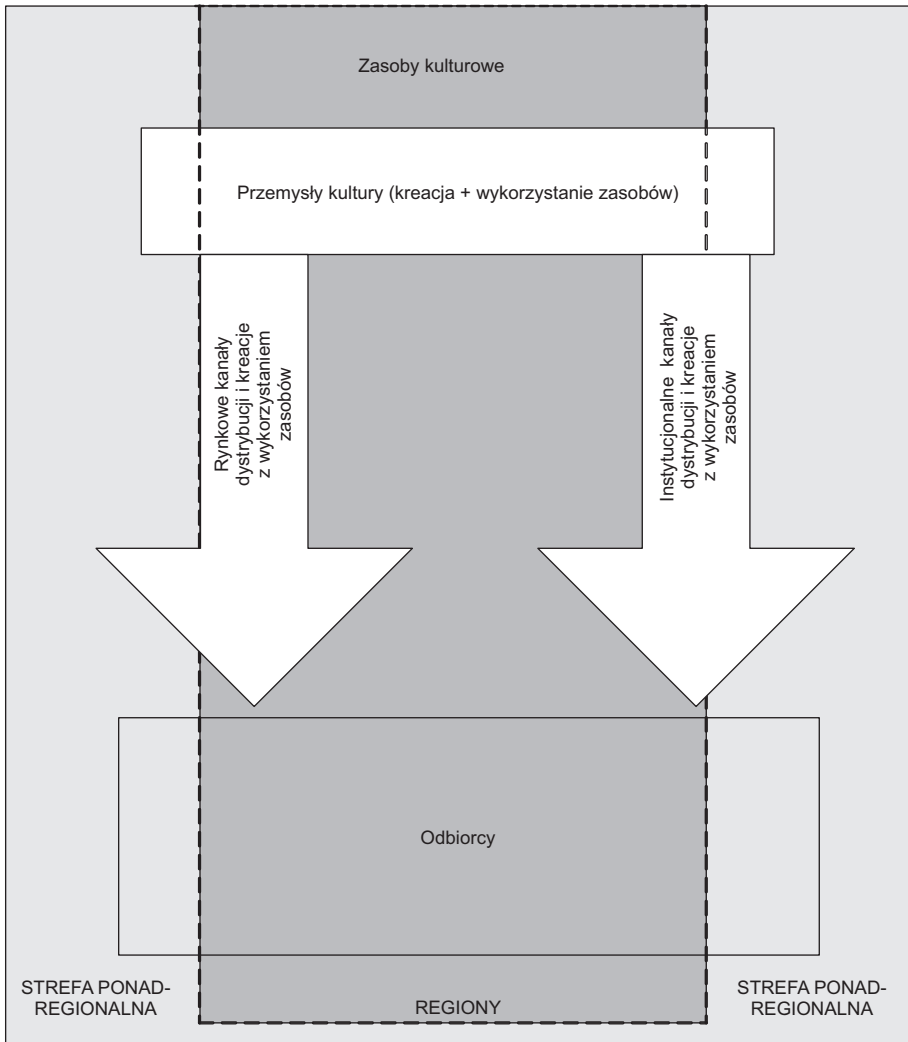
piśmiennictwa dotyczącego dziedzictwa kulturowego przeważają rozważania na temat skutecznych form jego ochrony, uzasadnienia całego procesu tejże ochrony i poszukiwania instrumentów finansowych do jego realizacji (por. zbiór artykułów w: Gutowska 2000). Rozważania te dominują nad poszukiwaniem sposobów efektywnego wykorzystania dziedzictwa kulturowego (por. Pawłowska i Swaryczewska 2000). Moim zdaniem jest to spowodowane kierunkiem rozwoju całego procesu ochrony zabytków w Polsce, tak w wymiarze akademicko-badawczym, jak i administracyjno-prawnym (por. Rymaszewski 2002).

Kryzys i zasadniczą barierę w myśleniu o konserwacji zabytków i zarządzaniu dziedzictwem kulturowym można upatrywać w sposobie traktowania zabytków jako zasobów komparatywnych, a nie konkurencyjnych. Samo występowanie i dobry stan zabytków na danym obszarze nie oznacza jeszcze, że ma on przewagę nad tymi obszarami, które zabytków lub zasobów dziedzictwa nie posiadają. Wyrazem takiego swoistego zakłęcia rzeczywistości jest choćby twierdzenie, iż pewien kraj lub obszar ma bogatą kulturę, a miernikiem tego bogactwa jest lokalizacja na jego terytorium obiektów zabytkowych o wysokiej randze, przyznanej im np. poprzez wpis na listę UNESCO.

4. Zasoby – przemysły kultury – instytucje w regionie: wzajemne relacje

Zaproponowany poniżej model zakłada, iż największy udział w tworzeniu kultury i produktów kulturowych mają bezpośredni wytwórcy, którzy adaptują określone zasoby (dziedzictwo kulturowe) i wykorzystują ich wartości. Proces adaptacji polega zatem na przetworzeniu relacji „tu – dawniej” w relację „tu – dawne odbierane na sposób współczesny” oraz wytwarzaniu współczesnych produktów mających wartości emocjonalne i estetyczne w relacji „tu – teraz”. Uzasadnieniem istnienia i wytwarzania produktów kulturowych w przemysłach jest fakt, iż znajdują one zbyt, czyli po prostu odbiorców kultury. Istnieć zatem muszą kanały dystrybucji od twórcy i kreatora kultury do odbiorcy. Można je podzielić na dwie grupy: 1) niezależne kanały o charakterze rynkowym, czyli podmioty kierujące się rachunkiem ekonomicznym i podlegające grze rynkowej, które zajmują się kupnem i sprzedażą produktu kulturowego, 2) sieć instytucji kultury. Podmioty mające charakter dystrybutorów kultury mogą również wzmacniać swoją funkcję poprzez kreowanie pobocznych usług w celu promocji i prezentacji produktów zakupionych w segmencie przemysłów kulturalnych (dla podniesienia efektywności i zasięgu tej dystrybucji) lub stworzenia na ich bazie nowych produktów kulturalnych i przedstawienia wytworzonych wcześniej elementów kultury (ryc. 1).

(Kobyliński 2001). Jeśli chodzi o polskie piśmiennictwo przedmiotu, to na przykład A. Tomaszewski identyfikuje problem zarządzania dziedzictwem, rozumianego jako ochrona i konserwacja zabytków, z wyżej wymienionym pojęciem *management of change* (Tomaszewski 2000).

Ryc. 1. Segmenty kultury. Propozycja własna

Kanały dystrybucji o charakterze rynkowym rozwijają się, co oczywiste, tam, gdzie są najlepsze możliwości uzyskania trwałego zysku, czyli w takich miejscach, w których znajduje się potencjalnie najwięcej odbiorców, a więc w dużych ośrodkach o znaczeniu regionalnym (stolice województw), subregionalnym (dawne stolice województw) i ponadlokalnym (powiatowym). Kanały dystrybucji są słabo rozwinięte na poziomie lokalnym, gdzie zasięg terytorialny grupy docelowej (potencjalnego odbiorcy) jest relatywnie najniższy. Do komercyjnych kanałów dystrybucji należy także turystyka, także kulturowa, która jest nośnikiem i przetwornikiem wartości prezentowanych przez zasoby dziedzictwa kulturowego.

Instytucjonalna sieć kultury jest w porównaniu z rynkowymi kanałami dystrybucji sztuczna, w znacznej mierze bowiem nie uwzględnia warunków rynkowych, jest zaś wynikiem możliwości formalno-prawnych i budżetowych jej organizatorów, czyli samorządu terytorialnego wszystkich szczebli. Gwałtowne, jednorazowe przeniesienie obowiązku utrzymania sieci instytucji kultury na jednostki samorządu terytorialnego spowodowało swoisty szok i konieczność poddania przynajmniej części instytucji utrzymywanych z budżetu państwa grze rynkowej⁵. W konsekwencji instytucjonalny rozwój kultury obrał po 1999 r. podobny kierunek, co rynkowe kanały dystrybucji. Sieć „związała się” na terenach gmin wiejskich i w mniejszych ośrodkach miejskich, rozwijała się zaś na obszarach dużych miast.

O ile zasoby kulturowe przypisane są do regionu, to zarówno sposobowi ich wykorzystania przez odbiorców, jak i ekspansji przemysłów kultury można przypisać pewien kierunek: zewnątrzregionalny (kiedy grupa odbiorców bądź kanały dystrybucji leżą poza regionem) oraz wewnątrzregionalny (kiedy grupa odbiorców i, w konsekwencji, kanały dystrybucji nastawione są na zaspokajanie lub generowanie potrzeb wewnątrz regionu).

5. Kultura w myśleniu strategicznym – sytuacja obecna

Analiza dostępnego i aktualnego piśmiennictwa pozwala na stwierdzenie, iż w opisywaniu rzeczywistości polskiej kultury przyjęto umownie jej podział na sektor wolnorynkowy oraz instytucjonalny, oparty na finansowaniu państwowym i samorządowym. Do tego dochodzi, traktowany odrębnie, problem zachowania zasobów dziedzictwa kulturowego i zarządzania nimi⁶. Generalnie można wyróżnić w piśmiennictwie trzy stanowiska odnośnie diagnozy kultury w Polsce:

- 1) Rola usług i funkcji przemysłów kultury w gospodarce rośnie, podobnie jak grupa ich odbiorców.
- 2) Regiony mają problemy organizacyjno-prawne, które rzutują na rozwój kultury zinstytucjonalizowanej, nie tylko w wymiarze infrastrukturalnym, ale i ludzkim.

⁵ Najlepiej widać to na przykładzie kin. Po 1999 r. ogólnopolska sieć kin – klasyczny przykład instytucji o charakterze dystrybucyjnym, a nie twórczym – została poddana *de facto* pełnej grze rynkowej i stała się dystrybutorem komercyjnym. Proces ten zakończył się negatywną weryfikacją zastanej sieci kin na obszarach wiejskich i jej praktycznym rozpadem. Rzecz się ma podobnie z innymi instytucjami kultury, które stanowiły jedynie pasywny nośnik produktów kulturalnych, wytworzonych gdzie indziej, np. biblioteki i punkty biblioteczne (Łagodziński 2004).

⁶ Ponadto rozróżnienie między instytucjonalną sferą kultury, pojmowaną jako działanie „tu i teraz” i definiowaną jako działalność artystyczna, a dziedzictwem kultury, rozumianym jako efekt działalności „tu, lecz dawniej”, wprowadza się bardzo często na poziomie operacyjnym, w konstruowaniu schematów wsparcia finansowego kultury. Przykładem takiego pojmowania jest rozbieżność na wspomniane dwie części Programu Operacyjnego „Infrastruktura i Środowisko”, czy regionalnych programów operacyjnych na lata 2007–2013. Jest to podział sztuczny, ale niezwykle sugestywny.

3) W ochronie zasobów dziedzictwa kulturowego widoczna jest przewaga pasywnych form zachowania nad efektywnym wykorzystaniem jego zasobów.

W piśmiennictwie przedmiotu rzadko wszak podejmuje się wątki wzajemnej relacji między trzema wspomnianymi elementami: przemysłami kultury, zasobami oraz siatką instytucjonalną. Wydaje się, iż dopiero próba powiązania owych dotychczas odrębnie traktowanych elementów może dać spójny obraz całości.

Najważniejszym, w moim przekonaniu, źródłem do zestawienia diagnoz zewnętrznych, dokonywanych przez różne środowiska, ze sposobem myślenia o kulturze jako czynniku warunkującym lub podlegającym warunkom rozwoju regionalnego, pozostają strategie rozwoju województw (znowelizowane w 2005 i 2006 r.) oraz strategie rozwoju kultury (uchwalone w niektórych województwach). Nie omawiam tutaj wojewódzkich programów opieki nad zabytkami⁷, uchwalanych na podstawie Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Ich analiza i przydatność do rozważań nad rozwojem regionalnym i do definiowania roli dziedzictwa kulturowego dla regionu jest tematem na odrębne opracowanie.

W praktyce poza wspomnianymi strategiami nie istnieją dokumenty definiujące pozycję kultury w rozwoju województw. Trzeba jednak pamiętać, iż w warstwie narracyjnej mają one w znacznej mierze charakter manifestacji politycznej i w gruncie rzeczy należy traktować je jako serię postulatów. Niemniej jednak, wciąż mając na uwadze te zastrzeżenia, wydaje się zasadne przeanalizować

⁷ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z 2003 r. Nr 162, poz. 1568 oraz z 2004 r. Nr 96, poz. 959 i Nr 238, poz. 2390) w art. 87 wprowadziła obowiązek sporządzania przez wszystkie szczeble jednostek samorządu terytorialnego (województwo, powiat i gminę) czteroletnich programów opieki nad zabytkami. Programy takie przyjmowane są przez sejmik województwa, radę powiatu i radę gminy w formie uchwały, po zaopiniowaniu przez wojewódzkiego konserwatora zabytków. Programy ogłasza się w Dzienniku Urzędowym województwa. Dodatkowo, zarząd województwa, powiatu i wójt (burmistrz, prezydent miasta) mają obowiązek sporządzania co dwa lata sprawozdania z realizacji programów, które przedstawia się odpowiednio sejmikowi województwa, radzie powiatu lub radzie gminy. Sprawozdanie z realizacji wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami musi być przekazywane generalnemu konserwatorowi zabytków i właściwemu wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków w celu jego wykorzystania przy opracowywaniu, aktualizacji i realizacji krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. W omawianych programach powinny się znaleźć następujące zagadnienia: włączenie kwestii ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej, zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy ich stanu, wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego, podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami, określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków, podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

zowanie, w jakim stopniu kultura w dokumentach strategicznych jest uwzględniana i w jakim kontekście się ją umieszcza.

Poprzednia generacja strategii rozwoju województw i strategii rozwoju kultury (obowiązujących do 2006 r.) w regionach była już przedmiotem analizy (Prawelska-Skrzypek 2005). Autorka wyodrębniła siedem typów polityki kulturalnej: cywilizacyjno-gospodarczy, dziedzictwa i komercjalizacji, restrukturyzacyjny, zrównoważonego rozwoju, integracyjnej roli kultury, mitologizacji kultury, marginalizacji kultury. Podział ten, w znacznej mierze intuicyjny, nie zawiera twardych kryteriów kwalifikacyjnych, niemniej jest ogromnie interesujący ze względu na fakt, iż stanowi pierwszą systematykę tego typu.

Pierwszy typ polityki traktuje kulturę jako czynnik wzmacniający konkurencję. Obecny był on przed 2006 r. w strategiach rozwoju regionalnego w województwach: kujawsko-pomorskim, lubelskim, podkarpackim, podlaskim, świętokrzyskim, warmińsko-mazurskim. Biorąc pod uwagę opisane wcześniej relacje w triadzie: zasoby – przemysł kultury – kanały dystrybucji, można ten typ polityki scharakteryzować jako dążność do rozwoju przede wszystkim turystyki – czyli komercyjnego kanału dystrybucji, nastawionego na kierunek ponadregionalny.

Drugi typ, występujący w województwie małopolskim, według Prawelskiej-Skrzypek charakteryzuje się sprowadzaniem kultury do czynnika komercyjnego. Punkt ciężkości tej polityki znajduje się w sektorze przemysłów kultury i jej dalszego rozwoju z wykorzystaniem zasobów, zdecydowanie w kierunku ponadregionalnym.

Typ restrukturyzacyjny stanowi, iż kultura jest czynnikiem wzmacniającym restrukturyzację gospodarki. Typ ten został rozpoznany w dokumentach strategicznych w województwie pomorskim, śląskim i zachodniopomorskim. Kluczowe są w nim zasoby kulturowe, które należy wykorzystać w sektorze przemysłów kultury i wypromować przez komercyjne kanały dystrybucji (turystykę), przy czym dostrzega się także znaczenie rozwoju instytucjonalnych kanałów dystrybucji, w kierunku pozaregionalnym.

Typ zrównoważonego rozwoju kultury w regionie, charakterystyczny, zdaniem cytowanej autorki, dla województwa wielkopolskiego, cechuje określanie kultury jako przedmiotu zrównoważonego rozwoju regionu. Analiza strategii pozwala na stwierdzenie, iż pod tym stosunkowo szerokim pojęciem rozumie się rozwój komercyjnych kanałów dystrybucji w celu wykorzystania zasobów kulturowych (a nie poprzez ich wykorzystanie!).

W województwach stanowiących na mapie administracyjnej Polski *de facto* zbitkę różnych regionów historyczno-geograficznych, to jest na Mazowszu i w regionie łódzkim, Prawelska-Skrzypek zidentyfikowała kulturę jako czynnik integrujący regiony. W obu województwach poprzednie generacje strategii rozwoju kładły nacisk na rozwój komercyjnych kanałów dystrybucji o charakterze wewnątrzregionalnym i na ochronę zasobów.

Ciekawy, moim zdaniem, typ polityki kulturalnej zdefiniowano w województwie dolnośląskim. Jest to mitologizacja kultury, manifestująca się chęcią

wykorzystania zasobów, rozwojem sektora przemysłów kultury i instytucjonalnych kanałów dystrybucji w kierunku wewnątrzregionalnym.

Problem kultury został w dokumentach strategicznych poprzedniej generacji zmarginalizowany w województwie lubuskim i opolskim. Analiza dokumentów ujawniła problem ze zdefiniowaniem miejsca kultury w regionie, świadomość słabości zasobów i konieczność ich ochrony tylko dla potrzeb rozwoju komercyjnych kanałów dystrybucji (turystyki).

Nowe strategie także były przedmiotem analizy dokonanej w zeszłym roku (Pander, Stawicki 2006), lecz sprowadza się ona praktycznie do zreferowania zapisów w dokumentach programowych. Dlatego w identyfikowaniu roli kultury w strategiach województw nowej generacji, pozostałem przy ocenie elementów wspomnianych w powyższej charakterystyce strategii sprzed 2005/2006 r.

W strategii Dolnego Śląska dominuje przekonanie o konieczności dalszego wzmacniania ochrony dziedzictwa kulturowego, z uwzględnieniem dorobku kulturowego mniejszości etnicznych⁸. Drugim elementem jest optymalizacja infrastruktury kulturalnej, z uwzględnieniem projektów ukierunkowanych na modernizację i uzupełnianie materialnej bazy kulturalnej Dolnego Śląska⁹. Typ ten należy scharakteryzować jako kierunek myślenia zbliżony do mitologizacji według nomenklatury Prawelskiej-Skrzypek: nastawionej na ochronę zasobów i rozwój instytucjonalnych kanałów dystrybucji w kierunku wewnątrzregionalnym.

W przypadku województwa kujawsko-pomorskiego myślenie o kulturze nastawione jest silnie na ochronę zasobów dziedzictwa kulturowego i ich wykorzystanie, na instytucjonalne kanały dystrybucji o charakterze wybitnie wewnątrzregionalnym, przy wskazaniu potencjalnych możliwości wykorzystania ich dla komercyjnych kanałów dystrybucji (turystyki)¹⁰. Oznacza to nieznaczące przesunięcie strategii rozwoju kultury w analizowanym województwie pierwszego typu polityki kulturalnej (kultura jako czynnik wzmacniający konkurencję) w kierunku mitologizacji.

W przypadku województwa lubelskiego kulturę traktowano w dwojaki sposób: jako element kształtujący kapitał społeczny i kulturowy (bogactwo i siła własnych tradycji i narodowego dziedzictwa, poziom kompetencji kulturowej i cywilizacyjnej w kluczowych dziedzinach życia – kultura polityczna, kultura gospodarcza i organizacyjna, kultura techniczna, kultura życia codziennego

⁸ Cel przestrzenny: Zwiększenie spójności przestrzennej i infrastrukturalnej regionu i jego integracja z europejskimi obszarami wzrostu. Priorytet 3: Poprawa ładu przestrzennego, harmonijności struktur przestrzennych. Działanie 3: Ochrona dziedzictwa kulturowego.

⁹ Cel społeczny: Rozwijanie solidarności społecznej oraz postaw obywatelskich twórczych i otwartych na świat. Priorytet 2: Umocnianie społeczeństwa obywatelskiego, rozwój kultury. Działanie 1: Optymalizacja infrastruktury kulturalnej, zwiększenie aktywności społecznej w obszarze kultury.

¹⁰ Priorytetowy obszar działań 2: Unowocześnienie struktury funkcjonalno-przestrzennej regionu. Działanie 2.5: Promocja dziedzictwa kulturowego, 2.5.1. Zachowanie dziedzictwa kulturowego, 2.5.2. Adaptacja dziedzictwa kulturowego do współczesnych potrzeb społecznych.

itd.)¹¹ oraz jako element kształtujący przestrzeń wspólną z wartościami dziedzictwa przyrodniczego. Stąd nadanie wyraźnego kierunku ochronie zasobów dziedzictwa kulturowego i wykorzystywanie ich nie tylko do celów turystycznych (komercyjne zewnętrzne kanały dystrybucji), ale i do podnoszenia kapitału ludzkiego¹². W przypadku tego województwa widać także przeniesienie akcentów z kultury, jako prostego zasobu wykorzystywanego do podnoszenia atrakcyjności turystycznej, w kierunku odbiorcy, przy czym myślenie o siatce instytucji kultury pozostaje wyraźnie drugorzędne.

W strategii rozwoju województwa lubuskiego, w którym dotąd kultura w wymiarze strategicznym była marginalizowana, zaczyna być ona obecna. Analiza treści nowego dokumentu wskazuje, iż myślenie o kulturze wyraźnie ukierunkowane jest na wykorzystanie dziedzictwa kulturowego do rozwoju turystyki (komercyjnych kanałów dystrybucji)¹³. Zatem można ją zaliczyć do typu pierwszego według klasyfikacji Prawelskiej-Skrzypek: kultura jako czynnik wzmacniający konkurencję. Województwo to dopracowało się także strategii rozwoju kultury, jednak moim zdaniem pozostaje ona w wyraźnej dysharmonii z głównym dokumentem strategicznym¹⁴.

¹¹ Priorytet 2: Rozwój nowoczesnego społeczeństwa i zasobów ludzkich dostosowanych do wymogów gospodarki opartej na wiedzy. Cel operacyjny 2.5: Wzmocnienie i wykorzystanie kapitału kulturowego i społecznego w regionie.

¹² Priorytet 3: Poprawa atrakcyjności i spójności terytorialnej województwa lubuskiego. Cel operacyjny 3.2: Zachowanie i wzmacnianie różnorodności przyrodniczej, krajobrazowej i kulturowej Lubelszczyzny.

¹³ Wyzwanie IV: Efektywne, prorozwojowe wykorzystanie zasobów środowiska przyrodniczego i kulturowego. Działanie 4.1: Wykorzystanie walorów środowiska i dziedzictwa kulturowego dla rozwoju turystyki, 4.2. Promocja walorów turystycznych i stworzenie systemu informacji turystycznej, 4.3. Podejmowanie przedsięwzięć kulturalnych tworzących atrakcyjny wizerunek województwa.

¹⁴ Do celów głównych Strategii rozwoju kultury w województwie lubuskim zaliczono: 1. Zachowanie ciągłości dziedzictwa kulturowego regionu (Cele operacyjne: Ochrona dziedzictwa kulturowego regionu), 2. Efektywne wykorzystanie dziedzictwa kulturowego regionu w podnoszeniu jego atrakcyjności (Cele operacyjne: 1. Badanie i dokumentowanie dziedzictwa kulturowego i kultury współczesnej regionu – ustalenie tematyki i zakresu prac badawczych i dokumentacyjnych oraz wdrożenie do realizacji, 2. Zintegrowanie działań w dziedzinie kultury, oświaty, turystyki i gospodarki w zakresie wykorzystania dziedzictwa kulturowego i kultury współczesnej regionu w kształtowaniu osobowości i świadomości narodowej oraz w kształtowaniu atrakcyjności regionu, 3. Optymalizacja dostępu wszystkich środowisk i grup społecznych do dóbr kultury), 3. Wzmocnienie pozycji bibliotek publicznych jako głównych ośrodków informacji oraz kulturalnej i obywatelskiej aktywizacji społeczności lokalnych (Cele operacyjne: 1. Uzupełnienie zbiorów, zapewnienie zakupu książek na poziomie normatywu i poprawa warunków korzystania ze zbiorów i usług bibliotek publicznych, 2. Zwiększenie dostępności do zbiorów i zasobów informacyjnych bibliotek publicznych, 3. Włączenie bibliotek publicznych w proces budowania regionalnej infrastruktury informacyjnej województwa lubuskiego, 4. Podniesienie kwalifikacji i umiejętności zawodowych bibliotekarzy), 4. Aktywne uczestnictwo społeczeństwa w życiu kulturalnym (Cele operacyjne: Racjonalne gospodarowanie potencjałem merytorycznym i technicznym samorządowych instytucji kultury, szkół artystycznych), 5. Znoszenie barier kompetencyjnych i organizacyjnych w odbiorze i dostępie Lubuszan do wartości kultury symbolicznej (Cele operacyjne: Integracja społeczności lubuskiej w oparciu o tradycje i różnorodność kulturową), 6. Zapewnienie społeczeństwu możliwości uczestnictwa w przedsięwzięciach artystycznych (Cele operacyjne: 1. Utrzymanie wysokiego poziomu profesjonalnej działalności

W nowej strategii rozwoju regionu województwa łódzkiego, w celu strategicznym (podniesienie poziomu jakości życia) określono cel szczegółowy: wzrost znaczenia sportu, kultury, turystyki i rekreacji w życiu mieszkańców regionu, przy czym działania koncentrują się, po pierwsze, na wsparciu inwestycyjnym infrastruktury kultury, po drugie zaś na ochronie kulturowych aspektów przestrzeni jako dobra publicznego¹⁵ oraz na ochronie i wykorzystywaniu dziedzictwa kulturowego w budowaniu tożsamości i spójności regionu. W mojej ocenie, profil myślenia o kulturze w tym regionie nie uległ większej zmianie.

Podobnie w Małopolsce, której strategia rozwoju regionu została wyodrębniona przez cytowaną Praweńską-Skrzypek w oddzielnej grupę systematyczną. Bardzo duży nacisk kładzie się na całokształt działań w celu wzmocnienia rynku przemysłów kultury: wspieranie rozwoju przedsiębiorczości w tym sektorze, doskonalenie zawodowe i kształcenie kadr, wypromowanie własnych produktów kulturalnych¹⁶. Warto także zwrócić uwagę na język opisu celów i działań, zdominowany przez takie pojęcia, jak: przemysły kultury, przemysły czasu wolnego. W porównaniu z poprzednią generacją strategii, w analizowanym dokumencie następuje wzmocnienie ukierunkowania na komercyjne kanały dystrybucji i przemysły kultury, przy czym drugorzędną kwestią pozostaje ochrona zasobów i wsparcie własnych, instytucjonalnych kanałów dostępu.

W zaktualizowanej strategii rozwoju województwa mazowieckiego kultura została ujęta w trzech aspektach: rozwoju publicznych kanałów dystrybucji kultury¹⁷, wykorzystania zasobów dziedzictwa kulturowego do rozwoju niepublicznych (komercyjnych – turystycznych) kanałów dystrybucji oraz wsparcia sfery kreacji, które zidentyfikować można z przemysłami kultury oraz z silnym ich zakorzenieniem w dziedzictwie kulturowym, co ma związek z dążnością do budowy tożsamości regionu¹⁸. Tym samym należy uznać, iż kulturę wciąż identyfikuje się tu jako czynnik integrujący region.

W województwie opolskim, w którym do tej pory kultura była marginalizowana, w nowej strategii zwraca się uwagę na zasoby kulturowe o wieloletnim charakterze¹⁹, a także na konieczność wsparcia instytucji kultury o poten-

artystycznej, 2. Wspieranie i promocja amatorskiego ruchu artystycznego), 7. Mecenat nad regionalną działalnością twórczą (Cele operacyjne: 1. Tworzenie optymalnych warunków do pracy twórczej, 2. Wspieranie publikacji i prezentacji twórczości regionalnej, 3. Promowanie regionu przez sztukę), 8. Integracja społeczności województwa i zachowanie tożsamości narodowej (Cel pośredni: Aktywizacja społecznego ruchu kulturalnego), 9. Budowanie społeczeństwa obywatelskiego (Cele operacyjne: 1. Kształtowanie postaw obywatelskich otwartych na integrację europejską i wielokulturowość, 2. Edukacja kulturalna i patriotyczna dzieci i młodzieży).

¹⁵ Cel strategiczny: uporządkowanie gospodarki przestrzennej.

¹⁶ Obszar II: Gospodarka regionalnej szansy.

¹⁷ Cel pośredni 4: Aktywizacja i modernizacja obszarów pozametropolitalnych. Kierunek działania 4.1: Budowa infrastruktury społecznej.

¹⁸ Cel pośredni 5: Rozwój społeczeństwa obywatelskiego oraz kształtowanie wizerunku regionu. Kierunek działania 5.3: Promocja i zwiększanie atrakcyjności turystycznej i rekreacyjnej regionu w oparciu o walory środowiska przyrodniczego i dziedzictwa kulturowego. Kierunek działania 5.4: Kształtowanie tożsamości regionu oraz kreowane i promocja jego produktu.

¹⁹ Cel A: Dobrze wykształcone społeczeństwo. Cel szczegółowy: Integracja i rozwój tożsamości wielokulturowej społeczności regionalnej.

cyjale głównie wewnątrzregionalnym²⁰. Tym samym nowa strategia dla regionu opolskiego jest podobna do modelu dolnośląskiego (model mitologizacji).

Analiza strategii rozwoju województwa podkarpackiego na lata 2007–2013 pozwala wyrazić pogląd, iż jest ona pod względem ujmowania znaczenia kultury w rozwoju regionalnym poszerzoną kontynuacją poprzedniej – to znaczy można ją zakwalifikować do pierwszej kategorii strategii, której podstawą jest ochrona i wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego do podnoszenia atrakcyjności regionu, z wykorzystaniem zewnętrznych, głównie komercyjnych kanałów dystrybucji kultury (turystyki)²¹. Poszerzenie postrzegania kategorii kultury w stosunku do poprzedniej generacji strategii polega na dostrzeżeniu roli kultury w budowie regionalnej tożsamości i wsparciu kapitału społecznego²². Działania podejmowane w tym celu koncentrują się na wspieranie przede wszystkim instytucjonalnych kanałów dystrybucji oraz kadr dla kultury. Kierunek tego poszerzenia zbliża strategię podkarpacką do poprzedniego modelu, zidentyfikowanego w woj. dolnośląskim.

W przypadku województwa podlaskiego i jego strategii można zauważyć, w stosunku do strategii poprzedniej, znaczne przeniesienie akcentów w sposobie pojmowania kultury na ochronę zasobów i wspieranie instytucjonalnych kanałów jej dystrybucji oraz prezentacji o potencjale wewnątrzregionalnym, przy dostrzeżeniu także konieczności edukacji kulturalnej, a zatem kształtowania odbiorców²³. Nastąpiło zatem odejście od traktowania kultury jako swoistej przewagi konkurencyjnej na rzecz budowania kultury jako takiej.

W województwie pomorskim zaktualizowana pod koniec 2005 r. strategia rozwoju regionu umiejscawia kulturę w sferze ochrony zasobów w celu ich wykorzystania w kierunku przemysłów kultury²⁴ oraz wzmacniania niekomercyjnych kanałów dystrybucji (instytucji kultury)²⁵. Tym samym można stwierdzić, iż w opisie znaczenia kultury w rozwoju strategicznym przesunięto akcenty. Mniejszą wagę przywiązuje się do wykorzystania zasobów dziedzictwa kulturowego w turystyce w kierunku wykorzystania ich w rozwoju przemysłów kultury. Strategia pomorska jest obok strategii małopolskiej jedynym dokumentem, w którym w sposób świadomy stosuje się pojęcie przemysłów kultury.

²⁰ Cel F: Poprawa warunków życia w regionie. Cel szczegółowy: Rozwój instytucji oświaty, zdrowia, kultury, sportu i turystyki dla podniesienia standardu życia.

²¹ Sektor: Gospodarka regionu. Priorytet 4: Turystyka jako czynnik rozwoju społeczno-gospodarczego województwa. Kierunek działania 1: Podniesienie konkurencyjności produktu turystycznego.

²² Sektor: Kapitał społeczny. Priorytet 3: Rozwój kultury. Kierunek działania 1: Zwiększenie możliwości dostępu do kultury. Kierunek działania 2: Kształtowanie kulturowej tożsamości regionalnej. Kierunek działania 3: Poprawa jakości środowiska kulturowego.

²³ Priorytet 2: Infrastruktura społeczna. Działanie 2: Rozwój kultury i ochrona dziedzictwa kulturowego.

²⁴ Priorytet 1: Konkurencyjność. Cel strategiczny 3: Rozwój gospodarki wykorzystującej specyficzne zasoby regionalne. Priorytet 2: Spójność. Cel strategiczny 4: Kształtowanie procesów społecznych i przestrzennych dla poprawy jakości życia.

²⁵ Priorytet 3: Dostępność. Cel strategiczny 3: Lepszy dostęp do infrastruktury społecznej, zwłaszcza na obszarach strukturalnie słabych.

W strategii województwa śląskiego na lata 2007–2013 uznano kulturę za jeden z istotnych czynników mających na celu wzmacnianie zasobów ludzkich, które z kolei zostały uznane za kluczowy czynnik rozwoju regionu. Działania podejmowane dla rozwoju kultury to: wzmacnianie instytucji i środowisk twórczych (przemysłów kultury), zasobów ludzkich i niekomercyjnych kanałów dystrybucji, przy zwróceniu uwagi na odbiorców kultury, zwłaszcza na obszarze o ograniczonym do niej dostępie²⁶. Położenie nacisku na rolę kultury w budowaniu tożsamości regionalnej i jej promocji przesunęła nową strategię śląską z dotychczasowej pozycji modelu restrukturyzacyjnego nieco bardziej w kierunku starej strategii dolnośląskiej. Ponadto w strategii postuluje się rozwój komercyjnych kanałów dystrybucji w sektorze turystyki kulturowej²⁷.

Podobnie jak w województwie lubuskim, także w województwie śląskim sporządzono i przyjęto strategię rozwoju kultury. Zawarto w niej cztery cele strategiczne: pierwszy koncentruje się na rozwoju kompetencji tak zasobów ludzkich przemysłów kultury, jak odbiorców kultury; drugi – na kanałach dystrybucji; trzeci – na wzmocnieniu potencjału zasobów dziedzictwa kulturowego w celu wykorzystania turystycznego; czwarty – na wspieraniu otoczenia kreacji kulturowej i wzroście potencjału przemysłów kultury (mimo iż nazwa ta nie jest stosowana)²⁸. Po zestawieniu strategii regionalnej i strategii rozwoju kultury na Śląsku można uznać, że oba dokumenty są ze sobą spójne.

²⁶ Cel strategiczny 1: Wzrost wykształcenia mieszkańców oraz ich zdolności adaptacyjnych do zmian społecznych i gospodarczych w poczuciu bezpieczeństwa społecznego i publicznego. Kierunek działań 3: Zwiększenie uczestnictwa mieszkańców w kulturze i wzmocnienie środowisk twórczych.

²⁷ Cel strategiczny 3: Wzrost innowacyjności i konkurencyjności gospodarki. Kierunek działań 5: Zwiększenie atrakcyjności turystycznej regionu.

²⁸ Cel strategiczny 1: Wzrost kompetencji potrzebnych do: (1) uczestnictwa w kulturze [odbiorcy] (2) efektywnego zarządzania kulturą [animatory kultury] i (3) twórczości artystycznej w warunkach gospodarki rynkowej [twórcy]. Kierunki działania: 1.1. Tworzenie i realizacja programów edukacji kulturowej/edukacji w zakresie kształtowania kompetencji kulturowych, 1.2. Edukacja w zakresie zarządzania kulturą, prowadzenie prac badawczych, kształcenie menedżerów kultury, 1.3. Edukacja środowisk twórczych (do skutecznego radzenia sobie w nowych warunkach organizacyjno-prawnych). Cel strategiczny 2: Wzrost poziomu uczestnictwa w kulturze (biernego) w roli odbiorców treści kulturowych i (czynnego) w roli twórców treści kulturowych. Kierunki działania: 2.1. Zwiększenie i ułatwianie dostępu do uczestnictwa w kulturze, 2.2. Budowa nowych obiektów kulturalnych i poprawa stanu istniejących obiektów kultury, 2.3. Poszukiwane atrakcyjnych sposobów upowszechniania treści kulturowych, 2.4. Wspieranie programów współpracy ponadregionalnej, 2.5. Poprawa informacji i promocji kulturalnej, 2.6. Wspieranie rozwoju amatorskiego ruchu artystycznego. Cel strategiczny 3: Upowszechnianie i zachowanie dziedzictwa kulturowego regionu (materialnego i niematerialnego) oraz jego lepsze wykorzystywanie do celów turystycznych. Kierunki działania: 3.1. Rozpoznawanie zasobów dziedzictwa kulturowego oraz prowadzenie projektów badawczych na jego temat, 3.2. Inwentaryzowanie dziedzictwa kulturowego, 3.3. Popularyzacja dziedzictwa kulturowego (w tym z użyciem najnowszych technik), 3.4. Rewitalizacja i renowacja obiektów zabytkowych, 3.5. Rewitalizacja obiektów i terenów poprzemysłowych i znajdowanie dla nich nowych funkcji, 3.6. Wykorzystywanie dziedzictwa kulturowego regionu na potrzeby turystyki (promocja, tworzenie produktów turystyki kulturowej), 3.7. Tworzenie zasobów dziedzictwa kulturowego regionu. Cel strategiczny 4: Tworzenie lepszych warunków dla rozwoju środowisk twórczych i wykorzystywanie ich kreatywności. Kierunki działania: 4.1. Tworzenie warunków oraz instrumentów

W województwie świętokrzyskim, w strategii nowej generacji, zapisy dotyczące kultury odnoszą się do ochrony zasobów kulturowych oraz rozwoju instytucjonalnych form dystrybucji produktów kulturowych w ujęciu wewnątrz-regionalnym²⁹.

W województwie warmińsko-mazurskim zarząd województwa uchwalił nową strategię rozwoju regionalnego. W strategii regionalnej kultura została sprowadzona wyłącznie do zasobu kulturowego, dającego się wykorzystać w rozwoju turystyki. Pobocznie wspomniano o postulatcie rozwoju instytucji kultury³⁰. W strategii rozwoju kultury tego województwa rozróżnia się trzy komponenty działań: ochrona zasobów – przy czym pojęcie to obejmuje również muzea (będące instytucjami kultury), wsparcie niekomercyjnych kanałów dystrybucji (publicznych instytucji kultury) z bliżej niesprecyzowanym tworzeniem warunków szerokiej oferty kulturalnej (sfera przemysłów kultury?) oraz wspieranie promocji sfery kreacji³¹.

W strategii województwa wielkopolskiego kultura została potraktowana jako istotny element integracji społecznej, instrument promocji regionu. Stanowi także bazę dla rozwoju turystyki i usług kulturalnych. Dostrzeżono zatem wagę rozwoju przemysłów kultury (choć pojęcie to nie zostało użyte) oraz niekomercyjnych kanałów dystrybucji (turystyki). Co istotne, ma być on realizowany poprzez rozbudowę instytucji kultury (a więc segmentu niekomercyjnego) i ochronę zasobów³². Oryginalność tej strategii polega na podkreśleniu znaczenia wielkopolskiej kultury przedsiębiorczości. Jest to jedyny przypadek odwołania się pośrednio do zjawiska kulturyzacji gospodarki.

Analiza nowej strategii województwa zachodniopomorskiego nie pozwoliła na zdefiniowanie kultury jako czynnika kształtującego region, co pozwala

umożliwiających twórcze działania, 4.2. Rozwój szkolnictwa artystycznego i projektowego, 4.3. Rozwój współpracy środowisk twórczych z biznesem i jego otoczeniem, 4.4. Wspieranie rozwoju wzornictwa przemysłowego i sztuki użytkowej, 4.5. Podnoszenie wartości estetycznej i funkcjonalnej przestrzeni publicznej oraz obiektów użyteczności publicznej.

²⁹ Cel 3: Ochrona i racjonalne wykorzystanie zasobów przyrody i dóbr kultury. Priorytet 2: Ochrona i udostępnienie dziedzictwa kulturowego.

³⁰ Priorytet 5: Wzrost potencjału turystycznego, A. Opracowanie koncepcji produktów turystycznych, B. Wspieranie rozwoju infrastruktury, C. Wzrost jakości aktualnej oferty turystycznej, D. Współpraca na rzecz rozwoju turystyki, E. Informacja i promocja.

³¹ Obszar: Ochrona dziedzictwa kulturowego. Cele szczegółowe: 1. Prawidłowe warunki ochrony dziedzictwa regionalnego. 2. Odpowiednie warunki funkcjonowania muzeów. 3. Ochrona krajobrazu kulturowego i kształtowanie harmonijnego krajobrazu współczesnego. Obszar: Organizacja i prowadzenie działalności kulturalnej. Cele szczegółowe: 1. Tworzenie warunków szerokiej oferty dziedzictwa kulturowego. Obszar: Komunikacja społeczna, środki masowego przekazu w kulturze. Cele szczegółowe: 1. Budowanie społeczeństwa informacyjnego. 2. Promocja zewnętrzna i wewnętrzna dorobku kulturalnego i oferty kulturalnej. 2. Dostosowanie sieci placówek i instytucji kultury do potrzeb społeczności lokalnych. 3. Powszechnie dostępna edukacja w dziedzinie kultury i dziedzictwa regionalnego. 4. Stworzenie systemu profesjonalnej opieki nad kulturą ludową (grup etnicznych i regionalnych). 5. Tworzenie warunków finansowych do realizacji zadań z zakresu kultury i jej ochrony.

³² Cel strategiczny 1: Dostosowanie przestrzeni do wyzwań XXI wieku. Cel operacyjny 1.3: Wzrost znaczenia i zachowanie dziedzictwa kulturowego.

zakwalifikować ją do tej grupy dokumentów, w których kultura jest marginalizowana.

Powyższy przegląd pozwala przytoczyć następujące obserwacje charakteryzujące myślenie strategiczne o kulturze na poziomie województw:

- 1) Niemal w każdej strategii postuluje się ochronę zasobów dziedzictwa kulturowego oraz przewiduje ich efektywne wykorzystanie – w dwóch strategiach (dolnośląskiej i opolskiej) zauważyć można także świadomość wyjątkowości i niepowtarzalności tych zasobów i traktowanie ich w kategorii przewag nad innymi regionami.
- 2) Postulat prostego wykorzystywania zasobów dziedzictwa kulturowego do rozwoju komercyjnych kanałów dystrybucji kultury (często sprowadzonej wyłącznie do ruchu turystycznego) występuje w porównaniu ze starymi strategiami coraz rzadziej (jest wprost obecny tylko w dwóch strategiach: lubuskiej i warmińsko-mazurskiej).
- 3) Postulat rozwoju publicznych instytucji kultury jako jednego z istotnych elementów rozwoju kultury w ogóle występuje w większości strategii rozwoju regionów (w jedenastu przypadkach). W pozostałych kwestia ta jest marginalizowana lub drugorzędna. Publiczne instytucje kultury w pięciu strategiach zakwalifikowano do infrastruktury społecznej, równorzędnej z innymi instytucjami pełniącymi funkcje usługowe wobec społeczności lokalnych i regionalnych (na równi z edukacją i ochroną zdrowia).
- 4) Kwestia rozwoju przemysłów kultury została świadomie poruszona tylko w strategiach województw małopolskiego i pomorskiego, w kolejnych pięciu za kierunek działania uznaje się wspieranie szeroko rozumianej sfery kreacji i aktywności kulturalnej, którą można przynajmniej po części identyfikować z przemysłami kultury lub ich pochodnymi.
- 5) Kultura jako integralny element budowy kapitału społecznego występuje w dwóch strategiach (lubelskiej i śląskiej), w pozostałych zaś jest ona traktowana w sposób sektorowy, częściej jako sfera usług o charakterze publicznym niż powiązana ściśle z gospodarką.

6. Konkluzje

Analiza podejścia do zastanych zasobów dziedzictwa kulturowego pokazuje, iż w regionach widać chęć efektywnego wykorzystania dziedzictwa kulturowego. Odrębną kwestią pozostaje, czy wykorzystanie to jest prawidłowe i czy pomysły zagospodarowania obiektów dziedzictwa kulturowego na poziomie lokalnym i regionalnym są zrównoważone i gwarantują odbiór ich różnorodnych wartości oraz bezpieczeństwo samej substancji zabytkowej. Analiza piśmiennictwa ujawnia jednak dotkliwy brak literatury stanowiącej odpowiedź i dającą wytyczne, w jaki sposób wykorzystywać dobrze zachowane zasoby kulturowe i jak wytwarzać w nich zasoby konkurencyjne, zamiast definiować je w kategoriach zasobów konkurencyjnych (z ostatnich przekrojowych publikacji zob. Gutowska, Kobyliński 1999; Gutowska 2000).

Postulat rozwoju publicznej infrastruktury społecznej jest w większości strategii sformułowany ogólnie i odnosi się do kwestii utrzymania i rozszerzania bazy infrastrukturalnej. W zasadzie tylko w trzech strategiach (podkarpackiej i śląskiej oraz, mniej wyraźnie, w małopolskiej) mówi się w sposób świadomy o konieczności wspierania kadr instytucji kultury jako jednym z czynników kluczowych dla efektywnego wykorzystania i rozwoju istniejącej siatki publicznych instytucji kultury. Przeważnie ogólnikowość zapisów nie pozwala ocenić, czy intencją władz regionalnych jest położenie nacisku na rozwijanie sieci instytucji kultury, czy też wzmacnianie instytucji obecnie istniejących i tym samym rozszerzenie zasięgu ich oddziaływania na te obszary, na których nie istnieją dobrze rozwinięte publiczne kanały dystrybucji produktów kulturowych. W tym przypadku kluczową rolę może odgrywać aktualny stan prawno-organizacyjny, pozostawiający dużą autonomię władzom gmin i powiatu w kwestii organizacji ustroju kultury na swoim terenie. Jak wynika z wcześniejszego zestawienia, nieliczne strategie zwracają uwagę na konieczność wsparcia dobrych wzorców nowoczesnego zarządzania kulturą na poziomie gminy i powiatu, wskazując na środki finansowe jako klucz do rozwiązania problemu (Bartkowski 2005).

To z kolei wiąże się z przytoczoną na samym początku tezą o rozłączności sektora publicznego i niepublicznego w Polsce. W myśleniu strategicznym na poziomie regionów pojęcie przemysłów kultury, jako integralnego elementu nowej formy gospodarowania przynoszącej zyski, funkcjonuje słabo, podczas gdy w piśmiennictwie przedmiotu potencjał ten dostrzega się bardzo wyraźnie. Moim zdaniem winę ponoszą tu dwa zestawione w niniejszym opracowaniu środowiska. Badacze kultury mówią i piszą o tym na zbyt wysokim poziomie ogólności, nie wskazując konkretnych, praktycznych rozwiązań co do wykorzystania i rozwoju przemysłów kultury, a zespoły opracowujące większość strategii rozwoju regionu nie potrafią przełamać utrwalonych schematów myślowych, ograniczających spełnianie funkcji kulturotwórczych do „magicznej” diady dwóch kluczowych elementów kultury: zasobów kulturowych i publicznych instytucji kultury. Cieszyć może odchodzić od traktowania kultury jako zbioru koncepcji rozkwitu prostych usług turystycznych, martwić – brak pomysłów na pójście krok dalej w definiowaniu kultury i jej roli w rozwoju społeczności lokalnych, regionalnych. Tymczasem, w moim osobistym przekonaniu, klucz do sukcesu rozwoju kultury jako swoistego „smaru” napędzającego zasoby ludzkie i wspomagającego kompetencje obywatelskie – kultura jest i pozostanie integralnym elementem osobniczej autorefleksji, mechanizmem ułatwiającym zrozumienie zmieniającego się otoczenia i, co istotne, procesu adaptacji jednostki, a w konsekwencji umożliwia także budowanie nowych jakościowo form więzi międzyludzkich, co przekłada się na tworzenie dojrzałych form współpracy na poziomie lokalnym, i dalej na poziomie ponadlokalnym i regionalnym. Kultura i jej świadome przyjmowanie jest warunkiem *sine qua non* wprowadzania na poziomie lokalnym i ponadlokalnym także Hayekowskich „ładów samorządnych” – porozumień i układów współpracy, bez których aktywne, dobre działanie

w imię dobra publicznego nie może mieć miejsca. Szeroko dostępne piśmiennictwo przedmiotu, koncentrując się na warstwie statystyczno-diagnostycznej i zakładając moim zdaniem nieholistyczność publicznego i niepublicznego sektora kultury, nie daje regionalnym decydom i ekspertom wystarczającego zasobu wiedzy, dobrych praktyk i bazy pomysłów, jak przekształcić kulturę z sektora funkcji publicznych w kompetentny i efektywny sektor podnoszący jakość gospodarki, kapitału ludzkiego, a w konsekwencji – po prostu – pomnażający dobrobyt.

Według mnie piśmiennictwo przedmiotu nie pomaga władzom i ekspertom regionalnym w poszukiwaniu pomysłów na wykorzystanie zabytków i zrównoważony system ich ochrony i opieki, podniesienie efektywności instytucji kultury. Nie pomaga znaleźć praktycznych pomysłów, jak wesprzeć niekomercyjny segment kultury (i w jaki sposób precyzyjnie zdefiniować bariery formalne, prawne, organizacyjne i finansowe, ograniczające rozwój przemysłów kultury) oraz jak definiować grupę odbiorców kultury i jak formułować dojrzałą politykę w zakresie budowy regionalnych zasobów kapitału ludzkiego. Ponadto wizja województw i sposób traktowania kultury przez władze regionalne niejednokrotnie wychodzą poza schematy myślenia, widoczne w analizach przedmiotu.

Na koniec: należy pamiętać, iż rozwój kultury w Polsce, mimo wielkich kompetencji w regionach i na poziomie lokalnym, nie jest prostą sumą sukcesów samorządów w szesnastu województwach, znaczny segment tak w sferze kreacji, jak i w wymiarze instytucjonalnym, umieszczony jest bowiem na poziomie krajowym. Jednak bez zrozumienia i uszanowania regionalnej autonomiczności, wyjątkowości sektora kultury, a zarazem bez udzielenia jej wsparcia i pomocy merytorycznej nie ma mowy o przewyciężeniu problemów kultury w Polsce.

Literatura

- Bartkowski J., 2005, *Przestrzenne zróżnicowanie uczestnictwa w kulturze*, Warszawa: Instytut im. Adama Mickiewicza.
- Competitiveness, 2003, *Competitiveness, Sustainable Development and Cohesion in Europe, From Lisbon to Gothenburg*, Luxembourg: European Commission.
- Culture, 1998, *Culture, the culture Industries and Employment*, CSWP, Brussels, SEC (98) 837.
- Exploitation and development, 2001, *Exploitation and development of the Job Potential in the Cultural Sector in the Age of Digitalization*, Final report, Munich (Final Report-summary).
- Gutowska K. (red.), 2000, *Problemy zarządzania dziedzictwem kulturowym*, Warszawa: Res Publica Multiethnica.
- Gutowska K., Kobyliński Z. (red.), 1999, *Zabytki i społeczeństwo. Czynniki społeczny w ochronie zabytków w warunkach reformy samorządowej*, Warszawa: Res Publica Multiethnica.

- Kędzior Z., 2003, „Sektor kultury w Polsce w latach 1999–2001 – wybrane wyniki badań” (w:) *Spoleczne i ekonomiczne uwarunkowania rozwoju kultury*, Kraków–Warszawa: Narodowe Centrum Kultury.
- Kobyliński Z., 2000, *Teoretyczne podstawy konserwacji dziedzictwa archeologicznego*, Warszawa: Res Publica Multiethnica.
- Kultura, 2003, *Kultura w 2002 r.*, Warszawa: Główny Urząd Statystyczny.
- Łagodziński W., 2004, *Szanse i zagrożenia uczestnictwa w kulturze w latach 1990–2003*, Warszawa: Narodowe Centrum Kultury.
- Pander W., Stawicki M., 2006, *Kultura jako obszar wsparcia polityki rozwoju prowadzonej przez samorządy województw od roku 2007*, Warszawa: Centrum Rozwoju Lokalnego.
- Prawelska-Skrzypek G., 2003, „Miejsce kultury w strategiach rozwoju województw i miast wojewódzkich”, (w:) *Spoleczne i ekonomiczne uwarunkowania rozwoju kultury*, Kraków–Warszawa: Narodowe Centrum Kultury.
- Prawelska-Skrzypek G., 2005, „Kultura w rozwoju strategii województw” (w:) *Kultura w procesie rozwoju społeczno-gospodarczego państw i regionów Unii Europejskiej*, Kraków–Warszawa: Narodowe Centrum Kultury.
- Pawłowska K., Swaryczewska M., 2001, *Ochrona dziedzictwa kulturowego. Zarządzanie i partycypacja społeczna*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Rymaszewski B., 2002, *Polska ochrona zabytków. Refleksje z lat 1918–2002*, Warszawa: Bis-Press.
- Słaby T., 2005, *Rynek pracy w kulturze 1998–2002*, Warszawa: Instytut im. Adama Mickiewicza.
- Smoleń M., 2003, *Przemysły kultury. Wpływ na rozwój miast*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Tomaszewski A., 2000, „Dziedzictwo i zarządzanie” (w:) K. Gutowska (red.), *Problemy zarządzania dziedzictwem kulturowym*, Warszawa: Res Publica Multiethnica.
- Turek M., 2004, „Dobra kultury i problemy ich wyceny we współczesnej teorii ekonomii” (w:) *Kultura w procesie rozwoju społeczno-gospodarczego państw i regionów Unii Europejskiej*, Kraków–Warszawa: Narodowe Centrum Kultury.

CULTURE IN REGIONS. OVERVIEW OF THE STRATEGIC DOCUMENTS OF POLISH VOIVODESHIPS AND ACADEMIC LITERATURE

The article is an attempt at a brief overview of the development strategies of Polish voivodeships in terms of the role of culture as a factor in regional development. The author compares the ‘old-generation’ strategies (applicable until 2005/2006) and the ‘new-generation’ ones (developed for the program-

ming period of 2007–2013). Culture plays an important role in the development of regions as after the administrative reform of 1998 cultural policy became an element of the local government activities. The overview is preceded by a description of the constituents of cultural policy such as 1) the cultural industry as a sector of culture creation and development of cultural products, 2) cultural institutions, and 3) cultural heritage as a pool of resources to be used in the cultural creation process and promotion through the cultural institutions network. Each component analysis is accompanied by a brief discussion of the related ideas and opinions expressed in academic literature by experts from cultural institutions and culture-related academic centres. The author also offers his own concept of describing elements of cultural policy. He juxtaposes the perception of culture as presented in the available publications with the aims of cultural activity and the philosophy of cultural development in voivodeships. Consequently, the author assesses the usefulness of the widely available cross-sectional literature on culture in Poland for the building of the cultural development philosophy in the Polish regions.